

ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ МАНТИҚИ ВА ФАРҲАНГИ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ДОНИШЧЎЁН

Қудратова Дилбар Исматуллоевна

Донишқадаи соҳибкорӣ ва педагогикаи Деҳнав Факултети педагогика равияи
таҳсилоти ибтидоӣ, донишҷӯи соли дуюм гурӯҳи 108-БТ.

Email: dilbarqudratova68@gmail.com

+998996675884

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17333161>

Аннотация: Дар мақола гуфта мешавад, ки мантиқ донишҷӯёнро бо дониш дар бораи шаклҳо, қонунҳо ва усулҳои ҳаракати тафаккури инсон ба дониши ҳақиқӣ, ба низом даровардан ва арзёбии он муҷаҳҳаз месозад. Донишгари ин шаклҳо, қонунҳо ва усулҳо ва махсусан малакаи татбиқи амалии онҳо, самти бештари мутахассисонро ба ҳаҷми афзоишбанда таъмин намуда, ба шахс имкон медиҳад, ки роҳи кӯтоҳтаринро дар ҳалли бисёр мушкилоте, ки дар назди ӯ истодаанд, пайдо кунад.

Калидвожаҳо: мантиқ, тафаккур, илм, донишҷӯён, усулҳо, равандҳои таълим, дониши мантиқӣ, шаклҳо ва қонунҳои мантиқ.

Аннотация: В статье рассматривается, что логика вооружает студентов знаниями о формах, законах и методах движения человеческой мысли к истинному знанию, его систематизации и оценке. Знание этих форм, законов и методов, а особенно умение их практического применения, обеспечивает большую ориентацию специалистов во все большем объеме, позволяя человеку находить кратчайший путь в решении многих стоящих перед ним задач.

Ключевые слова: логика, мышления, наука, студенты, методы, процессы обучения, логические знаний, формы и законы логики.

Abstract: The article considers that logic arms students with knowledge of the forms, laws and methods of movement of human thought to true knowledge, its systematization and evaluation. Knowledge of these forms, laws and methods, and especially the ability to apply them in practice, provides greater orientation of specialists in an ever-increasing volume, allowing a person to find the shortest path in solving many problems facing him.

Keywords: logic, thinking, science, students, methods, learning processes. logical knowledge, forms and laws of logic.

Инсон ба кадом илми таърих мансуб бошад ҳам, ба ҳақиқат ниёз дорад. Аммо ба даст овардани дониши ҳақиқӣ, ҳатто агар нопурра ва нокомил бошад ҳам, ҳамеша душвор аст. Одам бо мақсади васеъ намудани имкониятҳои дониш микроскоп, радио ва телевизор, компютер ва ғайраро ба вучуд овард, ки ин ба вай имконият дод, ки хусусиятҳои ходисаҳои табиат ва ҷамъиятиро чуқуртар ва пурратар фаҳмад. Усулҳои гуногуни шинохт, ки имкониятҳои ақли инсонро васеъ мекунад, ихтироъ шудаанд: усулҳои моделсозӣ ва математикӣ, аз ҷумла усулҳои назарияи эҳтимолият, таҷрибаҳои физикӣ ва биологӣ, усулҳои муҳандисии генетикӣ ва ғайра.

Барои самаранок истифода бурдани ин ҳама усулу ихтироъҳо тафаккури инсон бояд бенуқсон ва мантиқӣ дуруст бошад. Дар табиат, ҷамъият ва албатта, дар ҳуди тафаккур қонуниятҳои тараккиёт мавҷуд аст. Инсон аз замонҳои қадим барои фаҳмидани

қонунҳои тафаккури дуруст, яъне қонунҳои мантиқӣ кўшиш мекард. Илми мантиқ барои фаҳмидани ин қонунҳо кўмак мекунад. Дар раванди таълими фанҳои ҳуқуқӣ кўшиш бояд намуд, ки мантиқ ба донишҷӯёни дар раванди азхудкунии маълумотҳои гуногуне, ки ҳангоми омӯзиши илмҳои гуногун ва фаъолияти амалӣ дучор мешаванд, кўмак кунад. Баъдан, дар рафти худмузие минбаъда мантиқ ба онҳо кўмак мекунад, ки мафҳуми асосиро аз дуюмдараҷа ҷудо кунанд, таърифу таснифоти мафҳумҳои гуногунро, ки дар китобҳои гуногун оварда шудаанд, аз нуқтаи назари танқидӣ дарк кунанд, шаклҳои исботи мулоҳизаҳои ҳақиқии онҳо ва шаклҳои рад кардани ақидаҳои бардурӯғро интихоб кунанд. Ва ин танҳо баъзе аз манфиатҳои зиёдест, ки инсон аз омӯзиши ҷолибтарин ва қадимтарин илмҳо - мантиқ, яъне илмҳо дар бораи қонунҳо ва шаклҳои тафаккури дуруст ба даст меорад.

Дар айни замон таълими таҳассусии фанҳои мантиқ ҳамчун яке аз воситаҳои баланд бардоштани маданияти умумии талабагон хизмат мекунад. Мафҳуми таълими мантиқ ҳам мазмун ва ҳам шаклҳои омӯзиши онро дар бар мегирад. Шаклҳои кор бо донишҷӯён гуногунанд: на танҳо лекцияю семинарҳо, балки шумораи зиёди шаклҳои фаъолро низ истифода бурдан мумкин аст, ки ҷустуҷуи эҷодии техника ва кашфиёти методии муаллимиро характернок мекунанд. Бояд ёдовар шуд, ки курси таълими мантиқ бояд ба иҷрои вазифаҳои зерини таҳияшуда мусоидат намояд:

- ташаккул додани малака ва малакаи донишҷӯён дар ҳалли масъалаҳои мантиқӣ; ба донишҷӯён таълим додани шаклҳои гуногуни мафҳумҳо, мулоҳизаҳо ва ҳулосаҳо ро бо мисолҳои навро, ки дар адабиёти бадеӣ, илмӣ ва таълимӣ дида шудаанд;

- омӯзонидани таҳлили сохтори ҳукмҳои мураккаб ва сабти ин сохтор бо истифода аз формулаҳои ҳисобкунии пешниҳодҳои мантиқӣ дуқимат;

- тарзи тартиб додани (муайян кардани) сохторҳои як қатор ҳулосаҳои дедуктивиро (соф шартӣ ва шартӣ - категориявӣ, соф дизунктивӣ ва дизунктивӣ-категориявӣ, дилеммаҳо, трилеммаҳо, полислогизмҳо) омузонад.

Донишҷӯи мантиқӣ рамзӣ бояд хусусияти амалӣ дошта бошад: мазмуни ибтидоӣ, яъне таҳлили моҳиятии шаклҳо ва қонунҳои тафаккур ва дуюмдараҷа -сохтори (шакли) онҳо, ки дар шакли формулаҳои мантиқӣ математикӣ инъикос ёфтааст.

Бояд зикр намуд, ки калиди тарбияи одами дурусти мантиқӣ тафаккури эҷодкорона аз таҷрибаи К. Ушинский ва В. Сухомлинский дар бораи ташаккули тафаккури мантиқӣ бо назардошти хусусиятҳои фардии талабагон мебошад. Ба намунаи онҳо пайравӣ намуда, дар раванди таълим бояд нақши асосиро ба амали мафҳумҳо диққат медиҳем. Дар байни амалиётҳо оид ба мафҳумҳо инҳо истифода мешаванд: таърифи мафҳумҳо, тақсимот, умумӣсозӣ, маҳдудкунии мафҳумҳо ва буриши ҳаҷми мафҳумҳо ва ғ.

Амалиёти муайянкунии мафҳумҳо вазифаи махсусан муҳимро мебозанд. Вобаста ба ин, ҳатман қорҳои зиёдеро анҷом дод, то таърифҳои тавассути тафовути ҷинсҳо ва намудҳо шарҳ диҳем, мундариҷаи онҳо, яъне маҷмӯи хусусиятҳои муҳимро баён кард.

Ҳама медонанд, ки нақши савол дар омӯзиш хеле муҳим аст. Ҳангоми ҷавоб додан ба савол донишҷӯ бояд биноҳои саволро муайян кунанд ва дуруст ё дурӯғ будани онҳоро муайян кунанд. Агар бино бардурӯғ бошад, саволро ҳамчун нодуруст, яъне нодуруст ҷойгир кардан рад кардан лозим аст, масалан: "Оё ҳама гейзерҳо вулқонанд?" Саволҳои

дуруст, агар онҳо миқдори оптималии номуайяниро дар бар гиранд, тафаккури фаъолро ҳавасманд мекунад.

Агар савол аз ҳад зиёд номуайяни дошта бошад, он донишчӯёнро ба душвориҳои зиёд мегузорад. Саволҳо «осон» буда, номуайяни кам доранд ва ба шумо имкон медиҳанд, ки бо истифода аз калимаҳои китоби дарсӣ ҷавоб диҳед ва тадқиқот ё баррасии ҳолатҳои мушаххасро талаб намекунад. Савол шакли мантиқист, ки маълумоти ибтидоӣ ё асосиро дар бар мегирад ва ҳамзамон номуносибии онро барои ба даст овардани иттилооти нав дар шакли ҷавоб нишон медиҳад. Одатан, ду намуди саволҳо мавҷуданд:

Навъи I - равшанӣ (саволҳои муайян, мустақим ё "оё"). Масалан: «Оё дуруст аст, ки А.Н.Шмелев голиби мусобикаи лижаронии марафон гардид»; "Оё заминларзаҳои зеробӣ вучуд доранд?" ва дигарон.

Ҳамаи ин саволҳо заррачаи "I"-ро дар бар мегиранд, ки дар ибораҳои "оё ин дуруст аст", "оё ин ҳақиқат аст", "оё бояд бошад" ва ғ.

Саволҳои фаҳмондадиҳӣ метавонанд оддӣ ё мураккаб бошанд. Саволҳои содда, дар навбати худ, ба шартӣ ва шартӣ ҷудо мешаванд.

Саволҳои навъи II - саволҳои пуркунанда (саволҳои норавшан, бавосита ё "ба"). Ба ин саволҳо калимаҳои пурсишӣ дохил мешаванд: «кай?», «кӣ?», «чӣ?», «куҷо?», «чаро?» ва дигарон. Ин саволҳо низ ба содда ва мураккаб тақсим мешаванд. Пас аз шинос шудан бо намудҳои саволҳо, барои донишчӯён, ҳамчун ҳуқуқшиносони оянда, осонтар хоҳад буд, ки саволҳои аз ҷиҳати мантиқӣ дуруст, мухтасар ва возеҳ таҳияшударо ёд гиранд. Тавре ки таҷриба нишон медиҳад, омӯзиши мантиқ ба рушди худшиносӣ, рушди зеҳнии шахсият, ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ мусоидат мекунад. Азҳуд намудани донишҳои мантиқӣ ва моҳирона истифода бурдани он дар амал ба талабагон ёрӣ мерасонад, ки қонуният ва робитаи байниҳамдигарии ҳодисаҳои ҷамъиятиро дарк кунанд, бо ҳарифони худ баҳсҳои асоснок гузаронанд ва хулосаҳои ҳақиқиро боварибахш ҷимоя кунанд.

Тавачҷӯҳ ба мантиқ ҳамчун унсури зарурии маориф ва фарҳанг афзуда, зарурати ҳалли чунин масъалаҳоро ба миён меорад: таълими мантиқ дар мактабҳои олий бояд ба таври васеъ, мувофиқи таълимию методӣ таъмин карда шавад; тайёр кардани кадрҳои касбӣ дар соҳаи педагогӣ, ки просесси дурустро ба амал бароварда тавонанд. Дар корҳои ташхисӣ камбудии хоси дониш ва омӯзиши мантиқии донишчӯён ошкор карда шуданд; гайр аз ин, дар кори муаллимон дар ҳалли проблемаи ташаккули маданияти мантиқии хонандагон камбудии низ ошкор карда шуданд.

Аз тарафи муаллимон камбудии асосӣ дар фаъолияти инҳо дида мешаванд: хусусиятҳои психологию синну соли донишчӯён ба назар гирифта намешаванд; нодида гирифтани вижаҳои сохтори мантиқӣ дар раванди пешниҳоди дониш; Аксар вақт муаллимон тартиби мантиқии шарҳи илмиро бо тартиби тавсифи берунии объектҳо ё ҷамъбасти эмпирикӣ иваз мекунад; амалиёти мантиқӣ (усули дедуктивӣ, индуктивӣ) аксар вақт бо умумикунони оддӣ фактҳо иваз карда мешаванд. Аз ҷониби хонандагон: душворӣ дар муайян кардани хусусиятҳои асосии падидаҳои таҳқиқшаванда ва умумӣ гардонидани онҳо; фарқияти байни далелҳои умумӣ ва баровардани хулосаҳо дар асоси амал бо мафҳумҳо ва ҳукмҳо набинанд; дар ҷараёни муқаррар намудани робитаи сабабу

натича сабаб бо ягон далели беруна иваз мешавад; душворӣ дар тавсиф ва шарҳ додани падидаҳо ва равандҳо; далелҳои нодурусти индуктивӣ, дедуктивӣ ва аналогӣ; мантиқи исбот ва радкуниро суст медонанд; вақте ки сухан дар бораи моделсозӣ, таҷрибаҳои фикрӣ ва кор бо фарзияҳо меравад, душворӣ мекашанд.

Усулҳои тафаккури мантиқӣ маҷмӯи амалҳои мебошанд, ки барои амалӣ намудани амалҳои мантиқӣ ё қонунҳои мантиқӣ нигаронида шудаанд. Ва хусусияти асосии фарқкунандаи техникаи мантиқӣ таваҷҷӯҳ ба қонунҳо ва талаботи мантиқӣ мебошад, ки аз мантиқ сарчашма мегиранд. Таснифҳо, муқоисаҳо, таҳлилҳо, фарогирии консепсия, робитаҳои сабабу натиҷа ва бисёр чизҳои дигар ҳамчун намудҳои усулҳои тафаккури мантиқӣ тасниф карда мешаванд. Қобилияти ба нақша гирифтани, назорат кардан, дар хотир доштан ва мушоҳида кардан ба намудҳои умумии фаъолияти маърифатӣ дахл дорад; чун қоида, ин навъҳо ба маводи мушаххас вобаста нестанд, аммо онҳо дар соҳаҳои мушаххас истифода мешаванд.

Яке аз вазифаҳои асосии омӯзгор дар мактабҳои олии кори мунтазами мақсаднок оид ба ташаккул ва инкишофи фарҳанги мантиқии тафаккури донишҷӯён мебошад, ки ҷузъи раванди ҳамаҷонибаи тайёрии касбӣ ва идеявии мутахассисон мебошад. Таълими ин ё он фан дар мактабҳои олии бояд тибқи қонунҳои мантиқ ва он равандҳои маърифатӣ, ки таърихан инкишоф ёфтаанд, сурат гирад. Ҳалли масъалаи ташаккули тафаккури мантиқӣ дар донишҷӯён дар айни замон талаботи таъхирнопазир аст, ки онро дар як лаҳза ҳал кардан мумкин нест; онро фақат дар натиҷаи тарбия ҳал кардан мумкин аст.

Дастурҳои нави таълимӣ, ташаккули шахсияти донишҷӯ ва раванди гирифтани таълим аз омӯзгор тақозо мекунад, ки нақшаи таълимии фанниро аз нав андеша карда, таҳия кунад, ки дар он донишҷӯ бо нуқтаҳои худ дар маркази он қарор мегирад. Муаллим вазифадор аст, ки тафаккури хонандагонро дақиқ, пайгирона ва ба далелҳо асоснок кунад, то онҳо тавони санҷидани мушоҳидаҳои воқеиро дошта бошанд ва дар асоси донишҳои назариявӣ онҳоро шарҳу тавзеҳ диҳанд, баъди далелу ҳодисаҳо алоқаи сабабу натиҷаро муқаррар намоянд.

Чунон ки натиҷаҳои тадқиқот нишон медиҳанд, барои бомуваффақият ҳал намудани масъалаи инкишофи тафаккури мантиқии донишҷӯён хусусиятҳои тафаккури вобаста ба синну солро ба назар гирифтани лозим аст. Дар раванди таълими фанҳои табиатшиносӣ модели фарҳангӣ мантиқии шахсияти донишҷӯро таҳия намуда, аз ин модел роҳнамоӣ кардан лозим аст. Донишҷӯён бояд бо мантиқи сохтори илмҳои фундаменталие, ки меомӯзанд, шинос бошанд. Ҷузъи ҳатмӣ дар фаҳмонидани маводи нав истифодаи усулҳои мантиқӣ, иҷрои вазифаҳо ва масъалаҳои мантиқӣ мебошад. Ҳам дар ҳаёти ҳаррӯза ва ҳам дар омӯзиш, бар асоси дониши мантиқ, донишҷӯён ҳар рӯз аз дигарон хулосаи ҳақиқӣ гирифтани, рад кардани ҳукмҳои бардурӯғ ё далелҳои нодуруст сохташуда осонтар мешаванд. Риояи бошуурона ба қонунҳои фанҳои мантиқӣ тафаккурро асоснок, муассир ва пурмаҳсул мегардонад, барои роҳ надодан ба хатогиҳо мусоидат мекунад, ки ин барои донишҷӯён маҳсусан муҳим аст.

Адабиётҳои истифодашуда:

1. Жалдак Н.Н. Составление заданий для целенаправленного формирования логичности мышления: Учеб. Пособие для высших и средних пед. учеб. заведений. Белгород: Белгород, обл. научно-методический. центр содерж. образования, 2022.
2. Ланкина М. П., Эйсмонт Н. Г. Модель формирования логических приемов мышления у студентов на материале естественно - научных дисциплин // Псих педагогика в правоохранительных органах №12, 2022.
3. Перминова Л. М. Логико-дидактический подход к обучению // Педагогика. 2024. № 1. С. 18–25.
4. Смирнова Н.З., Галкина Е.А., Голикова Т.В., Горленко Н.М., Чмиль И.Б. Логические приемы в естественнонаучном образовании. / Красноярск. гос. пед. ун-т им. В.П. Астафьева. Красноярск, 2024.
5. Харламов И. Ф. Некоторые вопросы совершенствования вузовского обучения // Советская педагогика. 1981. № 5. С. 89–93.
6. Горский Д.П. Логика. М., 2015.
7. Гетманова А.Д. Логика: Для педагогических учебных заведений. М., 2015.
8. Amirqulov, A. (2023). HUQUQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA O 'RTA ASRLAR SHARQ MUTAFAKKIRLARI MA'NAVIY MEROSINING ROLI. Евразийский журнал академических исследований, 3(1 Part 3), 76-79.